

הבריחה למדבר

לפני חדשים ספורים, נפטר בירושלים, פרופ' יהושע עמיר, אחד מאנשי התרבות החשובים והענוותנים שבדורנו, מתרגם דגול שגאל עבור הקורא העברי כמה מספרי היסוד של המחשבה היהודית לדורותיה. עמיר כתב את הערך 'מדבר' באנציקלופדיה המקראית. פרשת 'במדבר' היא הזדמנות נאותה להעלות את זכרו המבורך.

במאמרו זה, קרא עמיר את תשומת לבנו לדו-ערכיות שביחס המקרא למדבר. מצד אחד קוראים אנו על האימה והסכנות (דברים ה, טו): "המוליכך במדבר הגדל והנוצא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים". אך מצד שני, בפסוקים שהפכו קלאסיים מביע ירמיהו נוסטלגיה לאידיליה הרומנטית שבין הקב"ה ועם ישראל, הכלה ההולכת אחריו למדבר: "זכרתי לך חסד נעורך אהבת פלולתך, לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה" (ב), (ב), ושוב – "עם שרידי חרב" (לא, א), העם ששרד את העבדות ואת המצוקות במצרים "מִצָּא חַן" בעיני הקב"ה "במדבר".

ישעיהו, נביא הנחמה, מתאר את "החזון הציוני" לפיו המדבר יהפוך לארץ פורחת. בעקבות החורבנות "ערי קדשך היו מדבר" (סד, ט), אך המדבר ייגאל: "יששום מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת (לה, א), ושוב "אשים מדבר לאגם מים... אתן במדבר ארז שטה והדס ועץ שקם - אשים בערבה ברזל תדקור ותאשור יחדו" (מא, יח-יט). נכון, את המדבר יש לגאול ואולי להשאיר מקצתו כשמורת טבע. אך לעומת זאת, מבטאים דברי ירמיהו כמיהה של המדבר. חטאי ישראל במדבר לא נשכחו, ולמרות זאת המדבר הפך להיות ניגוד טהור לציביליזציה שהסתאבה (ט, א-ה): "מי יתנני במדבר מלון ארחים ואעזבה את עמי... כי כלם מנאפים עצרת בגדים, וידרך את לשונם קשתם שקר ולא לאמונה גברו בארץ... איש מרעהו השמרו ועל כל אח אל תבטחו - כי כל אח עקוב ועקב וכל רע רכיל יהלך". ירמיהו רוצה לברוח מהציביליזציה המושחתת אל הדרור, כ"פרה למד מדבר" (ב, כד), חמור הפרא החופשי במדבר.

הטוהרה של המדבר

יחסו של ירמיהו למדבר בא לידי ביטוי ביחסו לבני יונדב בן רכב, כנראה מצאצאיו של יתרו חותן משה, אנשי המדבר שהצטרפו אל ישראל. שבת זה אסר על עצמו את הישיבה בערים ושתיית היין. ירמיהו מנסה להשקות אותם יין: "ואתן לפני בני בית הרכבים גבעים מלאים יין וכסות ואמר אליהם שתו יין", אך בני הרכבים מסרבים: "ויאמרו לא נשתה יין כי יונדב בן רכב אבינו ציה עלינו לאמר לא תשתו יין אתם ובניכם עד עולם; ובית לא תבנו וזרע לא תזרעו וקרם לא תטעו ולא יהיה לכם כי באהלים תשבבו כל ימיהם". ירמיהו עורך

הצגה זאת כדי שנלמד מהי נאמנות. מוצגת כאן "פילוסופיה" הרואה במנהגים המדבריים הטהורים ניגוד לטומאת הציביליזציה, ניגוד למה שבסוף המאה הי"ט זכה לשם 'דקדנס' שקיעתה של תרבות, הסתאבותה והתנוונותה. זאת הייתה וודאי הרגשתו של הנביא עמוס (ו, ד-ו) כשתיאר את יושבי שומרון המתגאים ביצירתם האומנותית הפורחת: "הפְּרָטִים עַל פִּי הַנֶּבֶל" הם "הַשְׁתִּים בְּמִזְרְקֵי יַיִן - וְלֹא נָחֲלוּ עַל שֶׁבֶר יוֹסֵף", שקועים בדקדנס לא הרגישו את שברו של העם. זוהי חברה של אמנות, יין וסמים, או כדברי הושע (ד, יא) "זִנּוֹת וַיֵּן וְתִירוֹשׁ" המתבטא בפנים חולניות וחיוורות של בני דור ש'אין לו כוח': "הַשְׁכָּבִים עַל מְטוֹת שֵׁן וְסִרְחִים עַל עֲרֻשֹׁתָם" (עמוס ו, ד). אבדה בדקדנס האפשרות ליהנות מההנאות היומיומיות והפשוטות של החיים. אכן, גם היצר הרע בכבודו ובעצמו מצוי בדקדנס, ולכבודו יש להמציא חטאים חדשים, כקניבליזם וכעריות שחדרו לקולנוע בימינו. החטאים הישנים כבר אבדו את הלהט שלהם, הם שורדים כדי להזין את דמיונם של ילדים ואולי מתבגרים, עבור החוטאים הדקדנטים הם כבר משעממים.

בימי הבית הראשון יצרו בני יונדב אלטרנטיבה מדברית לירושלים. בימי הבית השני, היו אלה האיסיים, עליהם למדנו רבות מהמגילות ששרדו במערות קומראן על יד ים המלח. במערה מס' 7 נמצאו שרידים מועטים הכתובים יוונית, כנראה יהודים מהגליות הדוברות יוונית שניסו להצטרף לכת האיסיים. כדברי דוד פלוסר (מגילות מדבר יהודה והאיסיים, עמ' 13), האיסיים "העוזבים את החברה המושחתת והולכים לחיות חיי טהרה וקדושה... עוררו אצל רואיהם את הערגה לטוהר המידות בעולם המושחת של אותם ימים". גם בדמשק ובמצרים, היו קבוצות יהודיות שבדומה לאיסיים עזבו את הציביליזציה היוונית-רומאית השרויה בדקדנס. על רקע זה בולטים דבריו של פילון האלכסנדרוני, הפילוסוף היהודי שקבע את דרכה של הפילוסופיה הדתית (הנוצרית, המוסלמית והיהודית) לדורותיה. פילון מספר על הליכתו אל המדבר ('אלגוריות החוקים' בתרגומו של יהושע עמיר ע"ה, ספר שני 85, עמ' 79):

"הרי גם אני פרשתי תכופות מאנשים קרובים, ידידים ומולדת, ובאתי אל המדבר על מנת לראות משהו הראוי למחזה, ולא העליתי כלום, אולם השכל... [הפליג שם] אל היפוכו של הדבר. אבל יש גם שבהיותי בתוך אוכלוסייה עצומה לאין ספור של אנשים אני מתבודד עם נפשי. אז שיכך א-לוהים את האנדרלמוסיה שבנפשי ולימד אותי שלא שינוי המקום הוא הקובע היכן יהא טוב והיכן יהיה רע".

אבדן המדבריות

האדם המודרני איבד את המדבר שהיה לקדמונים. וזאת, כי בפועל היה המדבר, לפחות בחלקו, מקום ללא ריבונות, כמימי האוקיינוס המרוחקים מהיבשה היום. אמנם כן, היו במדבר מכרות ושיירות סוחרים, ה"אורחים" שבמלון המדבר; עברו בו צבאות, התהלכו בו שבטים מהם מסוכנים ופראיים, ולמרות זאת היה המדבר "מחוץ ליישוב", "מקום הפקר", מחוץ לריבונות המדינות, מקום מקלט לנרדפים כשבטי ישראל היוצאים

ממצרים. חז"ל מדגישים זאת כשב'מכילתא' (פרשת החודש, א) מלמדים הם שדווקא בגלל זה ניתנה התורה במדבר, "שאילו נתנה בארץ ישראל היו אומרים לאומות העולם אין להם חלק בה, לפיכך נתנה... במקום הפקר וכל הרוצה לקבל יבא ויקבל". המדבר שמחוץ לכל ריבונות מבטא את האוניברסליות של התורה.

לא נשארו מדבריות מחוץ "לריבונויות" הפוליטיות בהם ניתן למצוא מקלט. המדבר האחרון, הוא אולי מדבר הקרח של האנטרטיקה, אך גם לגבי דידו, כבר סומנו בתוכו במפות משולשים של מדינות שטוענות שהגיעו שם לפנינו, וממילא אין לנו חלק ונחלה בו. מקומות אחרים, תפסו את מקומם של המדבריות כמוקדים לבריחה. ביניהם בולטת הודו שעדיין שומרת על רוחניות לא-דקדנטית, אף אם היא מהולה במיתולוגיה אנטי-רוחנית מצד אחד, ובנזירות רוחנית קיצונית מהצד השני. רבים הם בורחים אל ה"מדבר" החדש. בחלקם בורחים הם מהדקדנס, בחלקם - מהמאבק והמחויבות של החיים הכלכליים ומהחובה להצליח, בחלקם מהמתחים הרב-ממדיים בהם ישראל מתמודדת. בחלקם בורחים הם כי אחרים בורחים ואחרים מביאים אתם לשם סמים ויחד אתם את הדקדנס של הציביליזציה.

נראה לי שלמרות המרחק, דבריו המופלאים של פילון נכונים גם במסעים המודרניים, גם בהיותנו בתוך הציביליזציה יכול הא-לוהים לשכך את האנדרלמוסיה שבנפשנו, "שלא שינוי המקום הוא הקובע היכן יהא טוב והיכן יהיה רע". כמה מרנין לראות בגדים מתייבשים בגדות הירוקות של הנחל שעל יד דְרִמְסָלָה בצפון הודו. ולמרות זאת, אולי לא נתיישן האידיל של המונותאיסטי של תורה עם דרך ארץ, ובתרגום עברי פשוט: תורה עם מכוונות כביסה וייבוש.